

Universitatea "Ovidius" Constanța

Scoala Doctorală Științe Umaniste

Domeniul - Istorie

Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească, Secolele XIV-XX

(Rezumat Teză Doctorat)

Coordonator științific,

Prof. Univ. Dr. GHEORGHE BUZATU

Doctorand,

ȘTEFANIA - LAURA STROE

Constanța

2013

CUPRINS

INTRODUCERE	6
 CAPITOLUL I	
REPERE ISTORICE ȘI TEOLOGICE	
ALE ICONOGRAFIEI EURASIATICE, SECOLELE XIV-XX	22
EUROPA ȘI ASIA, CREȘTINISM ȘI ISLAM, EVOLUȚIE ISTORICĂ	22
ARTA LA CONFLUENȚA RELIGIILOR. DUMNEZEU CREATOR ȘI ALLAH AL-MUSAWWIR	36
EVOLUȚIA ICONOGRAFIEI EURASIATICE, DE LA ORIGINI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIV-LEA	47
 CAPITOLUL II	
FUNDAMENTELE DOCTRINARE ȘI CONFORMITATEA DOGMATICĂ A ICONOGRAFIEI EURASIATICE, SECOLELE XIV-XX	58
EXPRESIA CANONICĂ A ARTEI CREȘTINE	58
ICOANĂ, TEORII ASCENSIONALE, DEVIERI CANONICE ȘI EREZII MODERNE	69
ICONOGRAFIA, PICTURĂ SAU SCRIERE ÎN ERMINII, TRATATE DESPRE ARTĂ ȘI MANUALE MODERNE	84
CANONUL MUSULMAN, O SCHEMĂ TEOLOGICĂ A ARTEI MUSULMANE	98
ANICONISMUL SAU PREZENȚA IPOSTATICĂ ÎN IMAGINEA INTERZISĂ SAU CHIPUL NEVĂZUT.	110
 CAPITOLUL III	
ELEMENTE DE LIMBAJ SIMBOLIC ÎN ICONOGRAFIA EURASIATICĂ, SECOLELE XIV-XX	115
SIMBOLURI DE IDENTITATE BIBLICĂ ȘI CORANICĂ	115
CONCEPTUL DE EIKON ÎN ARTA EURASIATICĂ	126
MANDORLA, UN SIMBOL AL IRUMPERII TRANSCENDENTULUI	135
ICONOGRAFIA MÂINILOR SAU SIMBOLISTICA MUDRELOR	140
ARABESFUL, ÎNTRE EPIFANIA VEGETALĂ ȘI METAFORA MUSULMANĂ	148
MIHRABUL, UN SIMBOL AL IDENTITĂȚII MUSULMANE.	153

CAPITOLUL IV

INTERFERENȚE EURASIATICE ÎN MINIATURA ROMÂNEASCĂ, SECOLELE XIV-XVIII **157**

O ISTORIE A MINIATURII 157

MINIATURA ȘI ORNAMENTELE MANUSCRISELOR DIN ȚĂRILE ROMÂNE, SECOLELE XIV-XVIII 171

O INCURSIUNE ARTISTICĂ ÎN LUMEA EVANGHELISTULUI MARCU. DE LA TOROS ROSLIN LA GAVRIL URIC 182

CAPITOLUL V

INTERFERENȚE EURASIATICE ÎN PICTURA

RELIGIOASĂ ROMÂNEASCĂ, SECOLELE XIV-XX **187**

PICTURA RELIGIOASĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE, SECOLELE XIV-XVI. EXPRESIE A AUTOCEFALIEI ROMÂNEȘTI 187

TRANZIȚIE, DECLIN ȘI INOVAȚIE ÎN PICTURA RELIGIOASĂ ROMÂNEASCĂ, SECOLELE XVII-XVIII 206

PERSPECTIVE MODERNE ÎN PICTURA RELIGIOASĂ ROMÂNEASCĂ, SECOLELE XIX-XX 220

PREZENȚE ARTISTICE ÎN UNELE DANII ALE DOMNILOR ROMÂNI CĂTRE MUNTELE ATHOS 227

PÂRVU MUTU, ULTIMUL ZUGRAV MEDIEVAL, PRIMUL ARTIST MODERN 238

CONCLUZII **246**

BIBLIOGRAFIE **251**

ANEXE **272**

Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească,

Secolele XIV-XX

-Rezumat-

Cuvinte cheie: arta, imagine, icoană, interferențe eurasiatice, Europa și Asia, Creștinism și Islam, iconografie, aniconism, simboluri biblice și coranice, pictură religioasă, miniatură, Dumnezeu, Allah.

"Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească, secolele XIV-XX" este o lucrare care reflectă modul în care se face, de-a lungul timpului, raportarea umană la imagine, la imaginea religioasă, la icoană, la puterea și vocația ei de a descoperi și transmite evenimente istorico-religioase ale "vederii" lui Dumnezeu.

Mai multe circumstanțe au dus la întreprinderea acestei lucrări, cercetările anilor trecuți exprimate în două studii mai ample, "Despre arta musulmană în Evul Mediu" și "O evaluare ecleziologică-canonice a artei creștine și musulmane" și nenumăratele cercetări ale Erminiilor și punerea în practică a acestora prin pictarea de lăcașuri de cult și de icoane. Argumentul acestei lucrări se regăsește tocmai în existența numeroaselor studii, mult prea teoretice, unde sunt livrate generalități, unde teologia nu se împletește cu limbajele celorlalte discipline, istoria, istoria artei, estetica, filosofia, unde Tradiția trebuie să vorbească despre iconicitate ca despre un dat comun tuturor domeniilor teologice, dar comun care a influențat și formulat dogmele și tehnicile omileticii și artei (cursurile de iconologie și iconografie sunt minime, ilustrative și cu orientare tehnică), terminologia teologică și periodizarea istoriei Bisericii. Astăzi, și rezultatul practic este vizibil, majoritatea bisericilor construite sunt agramate iconic, nerespectând canoanele, iar mulți dintre preoți, artiști și beneficiari nu definesc în mod corect imaginea religioasă, nu recunosc "duhul" în imaginile-poze-kitsch, ce e drept, evlavioase, de pe piața comerțului religios, "Bisericii lipsindu-i ctitorii, nu pictorii bisericești", așa cum spunea Sorin Dumitrescu.

"Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească, secolele XIV-XX" reprezintă un studiu interdisciplinar, punând la dispoziție o cercetare sistematică a fundamentelor istorice, teologice și artistice ale iconografiei, un studiu convergent căci pleacă de la o cercetare generală, extinsă, Europa și Asia, Creștinism și Islam, ajungând în spațiul românesc istoric, religios și artistic, fiind de asemenea un studiu detaliat și obiectiv, argumentat cu imagini, menite a da triplă articulare, religioasă,

artistică și eficiență instrumentală sau harismatică, dogmatică și artistică. Lucrarea cercetează istoria reprezentării Divinului, reconstituind istoria artei (fără a emite o judecată de gust asupra operelor prezentate), doctrinelor și ideilor care au avut drept obiect această reprezentare, permisă sau interzisă, de la situații de inocență până la concepții devastatoare care au dus la distrugerea imaginilor. Vocația hermeneutică a imaginii religioase intensifică iconicizarea discursului teologic și dezvoltă paliere noi de vizualizare, lucrarea de față, încercând abordarea imaginii religioase în diferite perioade istorice, dintr-o perspectivă uniformă și comună a religiilor și tradițiilor locale, deseori, considerată avataruri ale proceselor entropice și ale treptatei deprecieri a credinței, nu a religiei.

"Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească, secolele XIV-XX", în schema ei de ansamblu, a ordonat istoric cinci capitole, care, în ambiția lor mistică, au încercat să confere Divinului o imagine demnă, netemătoare de dovezile religioase și istorice eurasiatice, pro și contra, într-o structură unitară, simetrică, organizată după cum urmează: **Introducerea**, care conține elemente necesare înțelegerii subiectului abordat, urmată de **Capitolul I, Repere istorice și teologice ale iconografiei eurasiatice, secolele XIV-XX**, capitol structurat în trei părți, *Europa și Asia, Creștinism și Islam, evoluție istorică, Arta la confluența religiilor. Dumnezeu Creator și Allah Al-Musawwir și Evoluția iconografiei eurasiatice, de la origini până în secolul al XIV-lea.* **Capitolul II, Fundamentele doctrinare și conformitatea dogmatică a iconografiei eurasiatice, secolele XIV-XX**, capitol structurat în cinci părți, *Expresia canonică a artei creștine, Icoană, teorii ascensionale, devieri canonice și erezii moderne, Iconografia, pictură sau scriere în erminii, tratate despre artă și manuale moderne, Canonul musulman, o schemă teologică a artei musulmane și Aniconismul sau prezența ipostatică în imaginea interzisă sau chipul nevăzut.* **Capitolul III, Elemente de limbaj simbolic în iconografia eurasiatică, secolele XIV-XX**, conceput în șase subcapitole, *Simboluri de identitate biblică și coranică, Conceptul de eikon în arta eurasiatică, Mandorla, un simbol al irumperii transcendentului, Iconografia mâinilor sau simbolistica mudrelor, Arabescul, între epifania vegetală și metafora musulmană și Mihrabul, un simbol al identității musulmane.* **Capitolul IV, Interferențe eurasiatice în miniatura românească, secolele XIV-XVIII**, este dezbătut în trei părți, *O istorie a miniaturii, Miniatura și ornamentele manuscriselor din Țările Române, secolele XIV-XVIII și un ultim studiu de caz, O incursiune artistică în lumea Evanghelistului Marcu. De la Toros Roslin la Gavril Uric.*

Capitolul V, ultimul capitol, denumit **Interferențe eurasiatice în pictura religioasă românească, secolele XIV-XX**, detaliat în cinci idei principale, păstrează simetria anterioară, *Pictura religioasă din Țările Române, secolele XIV-XVI. Expresie a autocefaliei românești, Tranziție, declin și*

inovație în pictura religioasă românească, secolele XVII-XVIII, Perspective moderne în pictura religioasă românească, secolele XIX-XX, Prezențe artistice în unele danii ale domnilor români către Muntele Athos și un mic studiu de caz, Pârvu Mutu, ultimul zugrav medieval, primul artist modern. S-a considerat că prin acest mod de organizare se va acoperi întreaga tematică a iconografiei și se va demonstra pe baza a tot ce s-a creat, de la primele imagini religioase (care se constituie ca argumente istorice, teologice și artistice), că arta religioasă a progresat și s-a perfecționat sau a decăzut, s-a devalorizat în același timp cu societatea umană, respectiv societatea românească. Partea finală a cercetării, **Concluziile**, reprezintă un îndrumător pentru cei care se vor opri asupra studierii iconografiei, fiind totodată un punct de plecare pentru cercetările viitoare.

Metodele de cercetare principale utilizate în lucrare sunt: analiza tematică, cantitativă și calitativă, analiza de conținut, comparația și studiul de caz, metode care au ajutat în ordonarea și sistematizarea materialului cercetat, care au confirmat faptul că unele studii au reușit să se impună în aria studiului iconografiei, în vreme ce altele s-au dovedit a fi efemere, nereușind să-și îndeplinească misiunea pentru care au fost create. S-a dovedit faptul că, pe parcursul cercetării s-a impus în mod necesar o selecție a materialului istoriografic, mai ales în cazul Canoanelor, unde a fost destul de voluminos, neavând importanță mare pentru iconografie, iar comparația a fost folosită pentru a pune în evidență evoluția artei și a artiștilor din punct de vedere, istoric, teologic, social, cultural.

Primul capitol, ***Repere istorice și teologice ale iconografiei eurasiatice, secolele XIV-XX***, așa cum denotă și din titlul său constituie prolegomenele unei istorii și teologii ale iconografiei eurasiatice, de la originea sa, cu consecințe istorice, culturale și religioase, unde abordarea confruntării dintre Europa și Asia a comportat întotdeauna o nuanță de opoziție, poate pentru că a fost considerată sau percepută, ca un fel de întâlnire - ciocnire dintre Creștinătate și Islam. Asemenea opoziției dintre Orient și Occident, și aceea dintre Europa și Asia a cunoscut un statut geoistoric și geopolitic de lungă durată, ce a depășit tensiunea dintre Europa și Islam, unii afirmând că în anumite perioade, spre exemplu în perioada cruciadelor sau în aceea a hegemoniei turco - otomane în Mediterana orientală și în Balcani, duelul euro - asiatic și cel occidental - oriental au căpătat aspectul a ceea ce, inexact cel puțin la un nivel simbolic, a fost desemnat ca lupta dintre cruce și semilună. Scopul acestei evoluții istorice este de a urmări drumul parcurs de Europa pentru a intra în contact cu Asia, cu Islamul, precum și motivațiile și modalitățile prin care s-a petrecut acest lucru, procesul istoric potrivit căruia au evoluat raporturile, pluralitatea aspectelor, concepțiilor ce au configurat și condiționat viziunea reciprocă, eurasiatică, nelipsind aici și spațiul românesc, european și creștin, care a interacționat activ cu Asia și Islamul, de unde s-a născut și viziunea

modernă de Euroislam.

Arta la confluența religiilor, o artă situată între Dumnezeu Creator și Allah Al-Musawwir, plăsmuitor de chipuri, subliniază faptul că tradițiile religioase au fost considerate a fi toate, fiecare în specificul ei ireductibil, căi spre Dumnezeu, pentru mulți teologi, tema adevărului ultim, unu și universal amenințând să pălească, să dispară, să iasă din discuție. Dacă marile religii sunt privite, fiecare, având un acces specific la adevăr, această multiplicitate a apărut deja multor teologi ca un atentat relativist la integritatea Adevărului în sine, nici una dintre religii nefiind absolută, toate fiind relative, chiar dacă tind spre Absolutul divin. Religia a devenit un instrument de modelare spirituală a conștiinței sociale, iar orice religie este un sistem coerent de postulate care admite în planul cunoașterii mistice, prin credință necondiționată, existența și forța autonomă și totală a unei lumi supranaturale divine, creatoare și diriguitoare a lumii vizibile și invizibile reale al cărei destin îl conduce prin legi stabilite sau după bunul plac, deoarece are asupra acesteia drept de viață și de moarte, ca asupra operei create. Simbolurile divinității sunt în principal cele ale tatălui, judecătorului, atotputernicului, suveranului, iar numele lui Dumnezeu nu ar fi decât un simbol pentru a semnifica necunoscutul ființei, în timp ce ființa n-ar fi decât un alt simbol pentru a trimite la Dumnezeul necunoscut. Nu există alt nume al lui Dumnezeu în afară de cel pe care și l-a dat El însuși, "Eu sunt Cel ce sunt".¹ Dumnezeu Creatorul sau Allah al-Musawwir, Plăsmuitorul, Dătătorul de chipuri a dialogat cu arta, un dialog pentru care omul a fost creat de Dumnezeu după chipul Lui și a fi chip al Lui Dumnezeu, înseamnă a fi partener de dialog, comunicant cu Dumnezeu.

Ultima parte a acestui capitol, creionează evoluția iconografiei eurasiatice, până în secolul al XIV-lea și dorința de a face artă, o artă care nu reprezintă un traiect linear, ci o evoluție mereu îmborsătată de contribuții exterioare, în care amestecurile și conexiunile geografice și temporale au produs neconținut mutații ale formelor și ale funcțiilor artei. Din cele mai vechi timpuri, arta a reprezentat o formă de manifestare neobișnuit de răspândită a spiritului omenesc, de la vremurile picturilor rupestre din Paleolitic până la tablourile lui Picasso sau Dalí, de la imnurile liturgice ale închinătorilor la idoli până la operele marilor compozitori, de la psalterion la orchestra simfonică, de la cromlehuri și dolmene la arhitectura modernă. Încărcătura uriașă acumulată de umanitate de-a lungul timpului, constituie atributul indispensabil al omului de cultură, iar arta religioasă este expresie a principiului dumnezeiesc, atât în Creștinism cât și în Islam. Fiind un studiu convergent, ce tinde întotdeauna către spațiul românesc, este aici subliniat impactul eurasiatic și influența directă a iconografiei orientale în arta românească, încă

¹ Biblia, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, Ieșirea 3, 14.

de la începutul ei.

Fundamentele doctrinare și conformitatea dogmatică a iconografiei eurasiatice, secolele XIV-XX subliniază genealogia pnevmatică și patristică a icoanei, în primele trei subcapitole, devenită în timp solemnă și aferată canonic, dezbătută aici, ca și imaginea religioasă a Islamului, din perspectiva canoanelor, a erminiilor, dreptarelor iconologice și a tratatelor despre artă. Captivant datorită investigației istorice și canonice, acest capitol se distinge și prin oportunitatea artistică în contrast cu ignoranța sau cunoașterea doctrinară a iconarilor, a susținătorilor imaginii sau a iconoclaștilor și aniconicilor. Originală este viziunea în care imaginea musulmană este situată între creștini și evrei, extreme ale reprezentării imaginii, primii fiind adepții ei, ceilalți interzicând cu desăvârșire reprezentarea ființelor. Dar la musulmani, interdicția figurației a fost mai degrabă o recomandare, aniconismul fiind o consecință a absenței Legământului și de aceea Coranul nu și-a mai dat osteneala să interzică ferm imaginea, noțiunea de Dumnezeu, așa cum e formată, prin Coran, fiind suficient de transcendentă ca să descurajeze artistul în a reprezenta ființe integral, chipul acestora, de cele mai multe ori fiind redat acoperit sau alb.

În Creștinism, viziunea nu reprezintă o închipuire imaginativă a vedeniei ci semnifică simțirea înțelegătoare a vedeniei care o premerge, viziunea artistului iconar reprezentând forma pe care o capătă simbolic simțirea înțelegătoare a unei vedenii teologice sfinte. Arta sacră și aceea a icoanelor nu poate fi înțeleasă în adevăratul ei conținut și sens decât integrată în Biserică și în viața ei liturgică și sacramentală, ruptă fiind de viața religioasă, arta iconografică nu poate fi înțeleasă decât parțial și incomplet. Icoana, nu numai obiect de cult ci și creată și inspirată de religios, formează cu acesta un tot omogen, ea îl completează și îl explică. Ideea canonului a corespuns și a crescut din autoritatea divină, revelația divină și vorbirea divină, de aceea autoritatea canonului este esențială pentru autoritatea revelației divine. Canonul sau „ghidul” pentru cârmuirea Bisericii, dintotdeauna a putut fi pus în aplicare, chiar și în artă. Erminia, expresie a canonicității artei eclesiale a fost, în forma sa consacrată de tradiție, aceea de manual, un instrument de studiu. Pentru generații de zugravi, monahi sau mireni, ea a fost, dacă nu "carte de căpătâi", atunci măcar o "carte la îndemână", atât în ateliere, cât și pe schelele bisericilor de zugrăvit, contribuind decisiv nu numai la perpetuarea tradiției bizantine în pictura țărilor ortodoxe ori la stabilitatea, în "hotarul" canonic, a tipicului iconografic ortodox, ci și la păstrarea nealterată a specificului artei bisericești și, în bună măsură, a chipului propriu al Ortodoxiei. "Tratatul despre proporțiile trupului omenesc" a lui Policlet, "Poetica" lui Aristotel, "Tratatul despre pictură" al lui Cennino Cennini, "Estetica" lui Boileau, "Despre imitarea anticilor" a lui Winckelmann nu reprezintă acte cu putere de lege și nu pretind rolul acesta precum Erminia, care nu este o lucrare a unui autor individual ce dorește să

răspândească o anumită influență ci reprezintă suma eforturilor de secole ale măștrilor iconografiei, devenind lege, dar nu în sine, ci în virtutea recunoașterii bisericești.

În acest capitol au fost expuse și teorii iconoclaste, iconofile, teorii considerate a fi erezii, toate aceste definiții, chiar și cele mai abstracte, fiind întemeiate pe ideea că un chip trebuie să fie înțeles și definit pe baza celui cu care era înrudit, această idee implicând și o strânsă legătură și o distincție precisă între chip și ceea ce era închipuit. Ereziile moderne ale artei au fost subliniate ca fiind deja obișnuințe artistice întâlnite des precum distrugerea mesajului iconic, devalorizarea uneori voită a artei și favorizarea kitsch-ului desemnat ca fiind o structură deplasată, care s-a sustras legii nontransponibilității.

Și civilizația Islamului s-a întemeiat pe unicitatea absolută în ceea ce privește dogma, ea a fost prima civilizație care a chemat la credință în Dumnezeu Unic, El fiind singurul adorat, singurul căutat, El este cel care îl poate face pe om puternic sau umil, care oferă și dăruiește în ceruri și pe pământ. Această înțelegere superioară a unicității a avut o mare influență asupra ridicării nivelului general și intelectual al omului, asupra îndreptării privirilor numai către Allah, Creatorul tuturor fapturilor și Stăpânul lumilor. În arta musulmană există o esențializare, un spațiu între personaje, intervale, o geometrie imperioasă care așează totul în raport cu un univers artistic ce se golește de figurație, unde omul nu e cu adevărat însărcinat cu căutarea Adevărului și Binelui, el trebuind doar să se deschidă pasiv spre adevăr și spre bine, fie pe cale filosofică și rațională a întâlnirii cu intelectul activ unic, fie pe calea religioasă a supunerii față de revelația Profetului.

Capitolul III numit, *Elemente de limbaj simbolic în iconografia eurasiatică, secolele XIV-XX*, dispune de șase studii, care nu sunt abordate într-o manieră generală, exemplificând într-o lumină nouă simboluri de identitate creștină și musulmană, prea puțin cercetate istoric, teologic și artistic, prea puțin puse în valoare, conceptul de eikon, mandorla, în privința căreia au existat mereu confuzii, mâinile, iconografia și simbolistica acestora neocupând până acum un loc important în analiza unei imagini, unei icoane, arabescul, care nu este neapărat o invenție artistică musulmană și mihrabul, de sorginte musulmană, cu un rol asemănător altarului sau icoanei, în fața căruia se prosternează credinciosul Islamului.

Universalitatea simbolurilor a fost explicată în lucrare ca reprezentând convențiile umane care indică întotdeauna o colectivitate, un areal cultural determinat, specificul local, semnele fiind

convenționale, particulare, relative la o cultură. Originea simbolului vorbește paradoxal despre semnificația sa transculturală, sensului propriu, identificabil pe baza unui cod al unei culturi particulare asociindu-se sensul figurat, care transcede granițele oricărei culturi. Simbolul, pentru a deveni explicit, poate îngloba semnificații particulare codificabile, dar nu este reductibil la acestea, simbolul nefiind doar o imagine arbitrară ci se poate baza și pe o motivație internă foarte puternică. Spre deosebire de imaginea convențională a semnelor, imaginea simbol comportă o suprapunere a două niveluri de semnificație, unul literal și unul figurat, unul sensibil și unul inteligibil, primul cerându-l pe cel de-al doilea. Icoana este pusă în rând cu Sfânta Scriptură și cu Sfânta Cruce, ca una din acele forme ale revelației și cunoașterii lui Dumnezeu în care voința și lucrarea divină și umană se contopesc. Icoana, ca realizare artistică și obiect de cult, redă cel mai elocvent caracterul simbolic al artei creștine, arta icoanei presupunând o metodă artistică riguroasă de execuție, de redare adecvată a prototipului divin, canonul derivând din imaginea nefăcută de mâna de om, *acheiopoietos*. În Islam, un simbol al identității acestuia, similar icoanei pentru Creștinism, este mihrabul, prezent în artă ca o modalitate de înnobilare a materiei, un simbol ce degajă o frumusețe captivă, o nișă pe peretele Qiblei, dinspre Mecca.

În acest capitol, o notă de originalitate a fost adusă de caracteristica numerică pe care o au Imaginea, Frumusețea precum întregul creat, șase fiind în Scriptură numărul Creației, formei, număr ce acoperă cele șase direcții ale spațiului, cele patru direcții cardinale, la care se adaugă înaltul și josul sau zenitul și nadirul, număr ce semnifică și întâlnirea într-o dublă triadă creatoare. Estetica proporției a fost pusă în discuție și în capitolul anterior, unde, a căpătat forme diferite și tot mai complexe, regăsite în pictură și toate tratatele și manualele despre artele figurative, de la cele bizantine ale călugărilor de la Muntele Athos până la Tratatul de pictură al lui Cennini, vădind ambiția artei plastice de a se situa la același nivel de abordare matematică, proporția neînsemnând numai o potrivită dispunere a materiei, ci și o perfectă adaptare a materiei la formă, proporția devenind principiul metafizic prin care se explică unitatea însăși a cosmosului. Secțiunea de Aur sau Numărul de Aur nu s-a mai limitat numai la domeniul matematicii, conceptul croindu-și drum spre explicații ale fenomenelor naturii și spre arte.

Mandorla, reprezintă și ea, la rândul ei o noutate, depășind în această lucrare importanța nimbului luminos sau a razei întretăiate, despre care se vorbește de cele mai multe ori, mandorla fiind confundată cu nimbul, figurată aproape ca acesta, reprezentând irumperea transcendentului, a lumii nevăzute, a lumii de dincolo. Studiul mandorlei își propune evidențierea simbolismului acesteia, simbolism ce ar putea depăși dualismul materie - duh, pământ - cer, într-o unitate armonioasă, toate acestea reflectate în icoanele *Schimbarea la Față*, *Coborârea la Iad*, *Învierea Domnului* și *Adormirea*

Iconografia mâinilor sau simbolistica mudrelor, evocă într-o viziune proaspătă, , logosul divin al proporțiilor, al anatomiei umane. Mâna în arta religioasă, mâna comună Creștinismului și Islamului simbolizează o mână viitoare, morfologia ei antinomică neobișnuită și familiară nefiind obținută prin epurarea detaliului nesemnificativ, prin eludarea accidentalului sau prin exaltarea realului la cotele legendare ale mitului, conturul ei simbolizând vizual anatomia eonului viitor.

Capitolul IV, denumit ***Interferențe eurasiatice în miniatura românească, secolele XIV-XVIII*** tratează independent miniatura, ca o artă de sine stătătoare, "ruptă " într-adevăr din pictură dar nefiind, așa cum o numesc mulți, pictura de miniatură sau confundată cu miniaturistica, ce așa cum bine se știe este o știință auxiliară a istoriei care se ocupă de identificarea, cercetarea, descrierea și catalogarea diverselor reprezentări grafice cu caracter artistic (miniaturi) realizate în antetul sau cuprinsul actelor, manuscriselor sau tipăriturilor în vederea determinării semnificației și valorii artistice a acestora. Miniaturistica este totuși un domeniu la granița dintre știință și critică de artă, având o utilitate practică legată mai mult de restaurarea documentelor decât de extragerea de informații din studiul lor, interpretarea diverselor simboluri fiind una subiectivă. Acest capitol capătă o viziune nouă prin însăși definirea miniaturii ca artă independentă, cu o tehnică asemănătoare picturii și reunește diferite studii: de istorie (o analiză cronologică, teritorială), istoria artei și teologia artei, toate având rolul de a transmite faptul istoric și artistic. Mărturiile istorice au fost păstrate în hrisoave și condici, în însemnări și notițe din manuscrise, care, pe lângă autentică valoare artistică, manuscrisele cu miniaturi au completat istoria, furnizând o serie de date deosebit de interesante, prin notițe și însemnări, ținând adesea loc de cronici. Acest studiu și-a propus să sublinieze importanța miniaturii atât în istorie cât și în artă, să declaseze sintagma des folosită, chiar până în ziua de azi, că "miniatura reprezintă o artă minoră", "repunând-o" în drepturile sale de artă majoră, independentă, așa cum a fost considerată în marea parte a Orientului. Este descrisă traiectoria miniaturii în decursul timpului, atât în Europa cât și în Asia, sunt prezentate școli de miniatură și miniaturişti, apoi este descrisă miniatura și ornamentul manuscriselor din Țările Române, în secolele XIV-XVIII, căci din perioada modernă se transforma în grafică, miniaturistul Popa Flor fiind cel care a făcut această trecere, de la miniatură la grafică.

În acest capitol este prezent un scurt studiu de caz, o comparație între doi artiști, miniaturişti, Gavril Uric și Toros Roslin, situați la o mare distanță geografică și care au executat amândoi același subiect, într-o manieră asemănătoare, Evanghelistul Marcu, dealtfel, un subiect religios, comun în arta Evului Mediu. În acest studiu de caz, pe lângă analiza istorico-artistică a artiștilor și a lucrării, este

menționată și problema identității lui Gavril Uric, care, după A.I.Iatimirski, ar fi bulgarul Grigore Tamblak.

Capitolul V, *Interferențe eurasiatice în pictura religioasă românească, secolele XIV-XX*
"Închide" lucrarea și asemeni unui tablou cu subiect "închis" sau "deschis", toate elementele istorice, teologice, simbolistice și estetice converg către acest punct, arta românească. Stabilindu-se o împărțire cronologică adecvată istoric și artistic, arta românească, în trecerea ei de la medieval la modern, a avut perioade de căutări, asimilări și adaptare la stiluri eurasiatice, perioade de înflorire, inovație și decădere, afirmându-se școli de pictură, artiști și ctitori. Acest capitol s-a axat pe cercetarea picturii religioase murale și a icoanelor pe lemn, miniatura reprezentând un studiu independent în cadrul acestei lucrări.

În secolul al XIV-lea, arta plastică românească medievală era în plină influență bizantină împrumutând diferite motive iconografice dar artiștii nu s-au dovedit de fiecare dată preocupați și de aspectul dogmatic al iconografiei, realizând o artă plină de dragoste de viață, atrăgătoare și plină de culoare. Secolul al XV-lea a însemnat vremea unor nesfârșite lupte menite să asigure spațiului românesc dezvoltarea de sine stătătoare, precum și a unor majore realizări artistice. Eforturile pe care le-a făcut "domnia" ca instituție supremă în stat, au fost dirijate în două direcții, în aceea a consolidării autorității centrale față de tendințele centrifugale manifestate de marii feudali, de unde anumite momente de crize interne și pe de altă parte, în direcția apărării hotarelor în fața pericolului de cucerire pe care îl reprezentau puterile vecine. Secolul al XVI-lea a fost și pe teritoriul românesc așa cum a fost pretutindeni, o perioadă de tulburări și schimbări, de zvârcoliri politice interne și de lupte pentru salvagardarea independenței în fața pericolelor din exterior, o perioadă contradictorie, de calamitate și sărăcie care a contrastat cu strălucirea monumentelor fastuoase. În evoluția picturii medievale românești, secolul al XVI-lea a marcat cea mai înaltă culme artistică, realizări notabile având loc în toate cele trei principate românești, iar artistul medieval al acestui secol, a cuplat deja semantic interiorul pictat cu pictura exterioară, aceasta datorită faptului că mentalul său a fost format să acorde întotdeauna întâietate relației dintre componentele unui ansamblu și abia în al doilea rând să perceapă perimetrul și reliefurile vizuale ale părții, al fragmentului, al secvenței. În Țările Române, intrarea în sincronie cu arta Bizanțului a evidențiat trei caracteristici ale artei românești, mai întâi o ușoară depărtare de la pictural către plastic, o diferențiere a elementelor tectonice, adică a elementelor ce dau masă și greutate icoanei, tendința de materializare nemaifiind exprimată în elasticitatea suprafeței, ci în mobilitatea masei. O a doua trăsătură a fost o umanizare a dimensiunilor, adică o reducere a fiecărui element la o scară umană, astfel încât operele să nu aducă un sens exaltării, iar cea de a treia trăsătură a fost misterul specific

interiorului clădirilor. În spațiul românesc s-a croit un creștinism cu specific românesc, ceea ce n-a mai reușit nicio altă națiune, fiind ortodoxă un act de voință națională, politică și bisericească, ce nu putea avea ca efect decât obținerea autonomiei și autocefaliei Bisericii.

"Românii au dat creștinismului o formă românească, de aceea, la noi, în întreaga istorie, contradicțiile între spiritual și secular au fost inexistente.

Avem un stil propriu în arhitectură, prezent în construcția bisericilor, dar și în construcția caselor.

Avem o muzică a noastră, o pictură, o sculptură, în piatră și în lemn.

Avem în Biserică Limba noastră"².

Tranziție, declin și inovație în pictura religioasă românească, secolele XVII-XVIII, arată semnele noului" ivit încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, abia în secolul al XVII-lea constituit ca o entitate cronologică premodernă, fiind, așa cum a exprimat Răzvan Theodorecu, secolul barocului și al primei modernități efective, un secol al unor forme politice și spirituale proto-naționale. Înțelegerea civilizației românești în jurul lui 1700 drept perioadă hotărâtoare a trecerii spre modernitate, fără cenzuri, fără răsturnări spectaculoase, într-un lent dar hotărât gest de sincronizare cu restul culturii europene, și-a câștigat tot mai mulți adepți, iar în centrul ei a devenit necesară deslușirea exactă a personalității Brâncoveanului, monarhul dătător de măsură, prin el însuși, prin cărturarii și artiștii curții de care a înțeles să se înconjoare, pentru ceea ce însemna aici , cu trei secole în urmă, știința îmbinării tradiției cu înnoirea, a ideii dinastice și a fastului aulic exprimate în arhitectura religioasă și rezidențială sau în pictura murală, cu sentimentul cel nou al demnității omului de merit, a omului care începe a ști să ducă o existență confortabilă și civilizată, în pas cu Europa.³ Aceste vremuri au fost așa cum le-a numit Lucian Blaga, "un minunat amestec de renaștere și de bizantinism, de baroc și de orientalism"⁴, o aluzie reconfortantă la ceea ce ar fi putut să fie o epocă de adevărată istorie românească. Mai mult însă, ea a fost o realitate impresionant de organică în anii eflorescenței stilului brâncovenesc, modelatoare a viitorului de-a lungul a cel puțin un secol în sfera formelor plastice , inspiratoare a unui revival de modernă , romantică încercare de captare a sufletului național.

²Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 153.

³ Razvan Theodorecu, *Civilizația românilor între medieval și modern, Vol. II*, Ed. Meridiane, București, 1987, p.63.

⁴ *Ibidem*, p. 64.

În secolul al XIX-lea, noua concepție despre lume a găsit o expresie diferită la fiecare dintre nivelele sociale, la apărătorii orânduirii burgheze îndemnul de a explora domeniul realității a căpătat sensul ratificării, opoziția a văzut în această chemare un mijloc de a dezvălui caracterul respingător al realității burgheze din acea perioadă și de a indica drumul spre un viitor mai bun. În secolul al XIX-lea viața a devenit material pentru opera de artă, idee despre care Baudelaire a scris în 1845: "Acela care va ști să scoată din viața actuală latura ei epică și să ne facă să vedem și să înțelegem, prin intermediul culorii și al desenului, cât de mari și încântători suntem, cu cravatele și pantofii noștri, acela va fi un pictor și anume unul adevărat."⁵

În spațiul românesc, derulat cu o lentoare exasperantă de-a lungul unei perioade de tranziție ce a durat mai mult de două secole, procesul trecerii de la artă medievală la cea modernă, a fost la începutul secolului al XIX-lea, un fenomen consumat în tot teritoriul. În secolul al XIX-lea s-au manifestat două curente în iconografia românească, mai ales în pictura de frescă, unul bazat pe stilul tradițional de origine bizantină, practicat în special la țară și în orașele de provincie, și altul, de influență occidentală, folosit de pictorii de icoane care au studiat peste hotare, curent care a avut o mai largă răspândire în a doua jumătate a secolului în București și marile orașe. Trăsătura distinctivă a iconografiei românești, pe lângă incluziunea de elemente folclorice în fresce și icoane, a fost că iconografia nu s-a caracterizat prin rigiditate sau atitudine imobilă a persoanelor sfinte pictate.

În România după anul 1918, când Transilvania s-a reunificat cu România veche, s-au construit biserici noi peste tot în țară, majoritatea acestor biserici fiind pictate fie în tehnica al fresco, fie în tempera și au fost realizate de iconari ai vremii, continuatori ai tradiție iconografice bizantine. Realizarea cea mai importantă a perioadei de după anul 1948, când la conducerea Bisericii Ortodoxe Române s-au aflat patriarhii Iustinian și Iustin, a fost faptul că, în pofida noului regim comunist instalat, unele biserici au fost restaurate din punct de vedere arhitectural și estetic, mai ales cele care erau deja cunoscute și puteau atrage turiști. Revenirea la canoanele bizantine în arta bisericească în general a continuat și în cadrul acestui proces, pe lângă iconari, un rol important l-au jucat arheologii, istoricii de artă, inginerii și liderii Bisericii Ortodoxe Române, specialiști grupați în jurul Comisiei Monumentelor Istorice, fondată în anul 1950. Școala de Pictură a Patriarhiei Române a fost foarte activă încercând să restaureze pictura bisericească din România, aducând-o pe ceea ce se considera a fi făgașul firesc, pictura de orientare bizantină, această instituție fiind fondată în anul 1947 sub Patriarhul Nicodin Munteanu, funcționând și astăzi sub egida aceleași Comisii pentru Pictură Bisericească a Patriarhiei Române.

⁵ Apud Jacek Debicki, Jean-Francois Favre, Dietrich Grunewald, Antonio Filipe Pimentel, *Istoria artei*, Ed. Rao, București, 1998, p. 213.

Primele trei subcapitole, care au vorbit despre arta românească, din perioada medievală până în secolul al XX-lea, au expus cronologic istoria și fenomenul artistic românesc dând exemple nenumărate de ansambluri artistice, artiști, numiți fie "zugravi de subțire" fie "zugravi de gros", iconari, domni și voievozi, boieri, ctitori care au marcat într-un fel sau altul, pozitiv sau negativ, atât istoria cât și cultura românească. Astfel că în subcapitolul Prezențe artistice în unele daniile ale domnilor români către Muntele Athos, este subliniat succint, tehnic, aportul domnilor români, ctitori, adus mănăstirilor de la Muntele Athos, prezența lor aici fiind atestată de daniile către Muntele Athos. Aceste daniile subliniază aportul cultural al românilor și dărnicia acestora în a realiza lucruri frumoase și de neuitat, toate picturile murale, icoanele, miniaturile și broderiile comandate de aceștia artiștilor rezistând timpului, multe dintre ele regăsindu-se și azi în mănăstirile de la Muntele Athos.

Micul studiu de caz, așa cum este redat și în titlul său *Pârvu Mutu, ultimul zugrav medieval, primul artist modern*, arată un zugrav al Evului Mediu, renumit nu numai în acea perioadă și care a rămas în istorie ca un artist ce a făcut trecerea temporală și artistică în modernitate, fiind considerat primul artist român modern. Acest artist, Pârvu Mutu, a rupt schematismul subiectiv al lui Sorin Dumitrescu, cel care a definit omul medieval ca fiind un om fără idei, model, ce în lucrarea prezentă nu acoperă realitatea umană, diversă tipologic fiind o teorie nejustificată și excesiv de peiorativă, această perioadă trebuind să fie privită și analizată cu "ochi" medievali nu din perspectiva timpului actual.

Pentru o mai bună înțelegere a fenomenelor istorice și artistice, cercetarea a fost realizată într-un stil adecvat zilelor actuale dar privită cu "ochii" perioadelor analizate, fără subiectivism contemporan, fără păreri absolut europene sau asiatice, lăsând loc doar unor interpretări și viziuni personale, obiective, nepărtinitoare, accentuând ceea ce părea că a fost tratat până acum insuficient sau superficial. Materialele, pe baza cărora s-au valorificat informațiile vechi și noi, o serie de fenomene, evenimente istorice și artistice, cunoscute sau mai puțin cunoscute, ce au fost reinterpretate, reevaluate sau expuse nu pot fi categorisite ca importante sau mai puțin importante, fiecare având rolul său în a realiza identitatea lucrării în cauză.

Arta nu urmărește să ofere chipuri și priveliști ale posibilului, ci, devenită în timp ferment al cotidianului, propune prin sine imposibilul și se dăruiește pe sine, difuzându-se euharistic, ca semn al credinței în potențialitatea acesteia, iar regimurile religioase au fost și sunt inegal favorabile imaginii. Când Divinul nu mai este perceput, impresionanta tăcere a lumii părăsite scoate în evidență măreția ideii divine, iar arta devine în mod hotărât, așa cum afirmat Hegel, un lucru al trecutului. În ochii artistului, materia nu se reduce la întindere și nici lumină la corpusculi și unde el nu poate reprezenta lucrurile, nici

măcar în maniera naturalistă, fără ca să apară un surplus, deși nu se știe dacă acesta vine din lucruri, de la artist sau de la Dumnezeu , dar care atrage admirația și lauda. În arta contemporană se observă o polarizare, profanul și sacrul se disociază, sacrul fiind unul individual, care aparține artistului și care nu caută și nici nu găsește un fundament social, imaginea aspiră la sacru, dar sacrul e închis în lipsa imaginii. Nu există fatalitate în moartea imaginii, ea re trăiește în locuri necunoscute, sub forme nebănuite. *Mensura, numerus, pondus* pot reveni împreună ca să stabilizeze sacrul și profanul, unul prin celălalt, ca să propună imagini divine care dau viață lucrurilor și imagini profane care dau un corp divinului, iar ele nu prosperă durabil decât împreună.

Deși această lucrare, "***Interferențe Eurasiatice Reflectate în Iconografia Românească, secolele XIV - XX***", inițial a fost concepută altfel, extinsă fiind doar între secolele XIV-XVIII, datorită unor factori inevitabili și incontrolabili, a trecut sub observația și coordonarea domnului Profesor Universitar Doctor, Gheorghe Buzatu, care, cu bunăvoință și înțelepciune, nu a schimbat direcția cercetării începute, ci doar a extins-o, cuprinzând o durată mult mai mare de timp, cercetarea ajungând până în secolul XX. Astfel, o parte a cercetării, inclusiv capitolele consacrate artei românești au fost reformulate și adaptate pentru o așa mare întindere temporală, fără a se insista mult asupra aspectelor istorice și artistice cunoscute, fiind însă puse în valoare, altele, mai puțin mediatizate. Plecând de la ideea că omul este nedeplin, în consecință, nici nu poate produce ceva deplin, realizarea și finalizarea acestei cercetări se datorează ajutorului științific venit din partea coordonatorului, domnul Profesor Universitar Doctor, Gheorghe Buzatu, căruia îi sunt adresate sincere mulțumiri.

Bibliografie

I. Izvoare

1. Documente Publicate

Bianu, Ioan, *Catalogul manuscriptelor românești*. Fascicolul I, Academia Română, București, 1897.

Biblia, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

Coran, Editura Cartier, București, 2003 (traducere din arabă Silvestru Octavian Isopescu)

Documenta Romaniae Historica, A Moldova, (1643-1644), coord. Acad. Ștefan Pascu, Acad. Ștefan Ștefănescu, Acad. Alexandru Elian, dr. Damaschin Mioc, Prof. Univ. Dr. Ioan Caproșu, Prof. Univ. Dr. Constantin Cihodaru, Aurel Răduțiu, Leon Șimanschi, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu,

Documenta Romaniae Historica, B Țara Românească, (1247-1500), comitetul de redacție: Academician Andrei Oțetea, Acad. David Prodan, Constantin Cihodaru, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Ștefănescu, volum întocmit de Petre P. Panaitescu, Damaschin Mioc, Editura Academiei Române, București, vol. II, 1967, Documentul 228

Documenta Romaniae Historica, B Țara Românească, (1630-1632), comitetul de redacție: Academician Andrei Oțetea, Acad. David Prodan, Constantin Cihodaru, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Ștefănescu, volum întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei Române, București, vol. XXIII, Documentul 24

Documenta Romaniae Historica, B Țara Românească, (1645), comitetul de coordonare: Acad. Ștefan Pascu, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Alexandru Elian, dr. Damaschin Mioc, prof. univ. Ioan Caproșu, prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, Aurel Răduțiu, Leon Șimanschi, volum întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, Editura Academiei Române, București, studiu introductiv și notă asupra ediției de Violeta Barbu, B, vol. III, 1998, Documentul 164.

Hurmuzaki, Eudoxiu De, *Documente privitoare la istoria românilor, Documente grecești după originale*, copiile Academiei Române și tipărituri, antologator Nicolae Iorga, Librăriile Socec & co, C. Sfetea, Pavel Suru, Leipzig: Otto Harrassowitz, Viena-Gerald & co, vol. XIV, partea I (1320-1716), București, 1915,.; supliment partea I (1716-1777), București, 1917, partea a II-a (1560-1820), București, 1936.

- Iorga, Nicolae, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Academia României. Memorii, Sect. Ist., seria III. Vol. VI, mem.6, București, 1926.
- Leonte, Ileana, *Documente istorice. Mănăstirile Comana, Cornet, Cotmeana, Cotroceni și schiturile lor*, Arhivele Naționale DGAS, București, 1954, Indice cronologic nr. 10.
- Nicolescu, Corina, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din Țările Române sec.XIV-XVIII*, Catalog iunie-septembrie, Muzeul de Artă al României, Secția de Artă Românească, sec. X-XVIII, București, 1964.
- Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, Editura Academiei Române, București, vol. XXI, 2005, Documentul 52

2. Presă, Periodice

- B.C.H., 1910.
- G.B , 1966, 1992.
- Monitorul Oficial, 1889.
- Revista "Arta", 1985.
- Revista "Ortodoxia", 1953.
- Revista "Studii și cercetări de istoria artei ", (SCIA), 1968.
- Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, 1951, 1952, 1980.
- Revista Istorică Română, 1945, 1996
- Revista "Mitropolia Olteniei", 1966.
- Revista "Scriptorium", 1952, 1957.

II. Dicționare, Cronologii, Enciclopedii

- Chantraine, Pierre, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Editura Klincksieck, Paris, 1968.
- Chebel, Malek, *Dicționar de Simboluri Musulmane*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dictionar de simboluri*, Editura Polirom, Iași, 2009.
- Drăguț, Vasile, *Dicționar Enciclopedic de Artă Medievală Românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Dicționar de Artă, forme, tehnici, stiluri artistice*, Editura Meridiane, București, 1995
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999.
- Kernbach, Victor , *Dicționar de Mitologie Generală*, Editura Albatros, București, 1995.

III. Lucrări Generale

- Abû-Hâmid, Al-Ghazali, *Le tabernacle des lumières (Michkat al-anwar)*, Editura Seuil, Paris, 1981.
- Agrippa, Enrico Cornelio, *La filosofia occulta o la magia, Vol. II*, Editura Mediteranee, Roma, 1972.
- Alexandrinul, Clement, *Cuvânt de îndemn către eleni, în Scrieri, Vol. I*, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Ali Ekrem, Mehmed, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Editura Kriterion, București, 1994.
- Alpatov, Mihail, *Istoria artei, Vol. I, Vol. II*, Editura Meridiane, București, 1967.
- Bacchiega, Mario, *Validita e attualita del mito solare*, Editura Vanzan, Florența, 1964.
- Bachelard, Gaston, *La poétique de l'espace*, Editura Presses Univ. de France, Paris, 1958.
- Idem, *Pământul și reveriile voinței*, Editura Univers, București, 1999.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, *Bibliografia Românească Veche, 1508-1830*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1996.
- Bishr, Farès, *Essai sur l'esprit de la décoration islamique*, Editura Cairo Press, Cairo, 1952.
- Blaa, Lucian, *Trilogia valorii*, Editura Minerva, București, 1987.
- Brașițe, Ene, *Liturgica generală*, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
- Bulgakov, Serghei, *Ortodoxia*, Editura Paideia, București, 2007.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Semne, București, 2003.
- Căprăroiu, Denis, Denize, Eugen, *Nașterea Europei Medievale*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008.
- Cavallo, Guglielmo, *Omul bizantin*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Corbin, Henry, *Istoria filosofiei islamice*, Editura Herald, București, 2005.
- Cornea, Andrei, *"Primitivii" picturii românești moderne*, Editura Meridiane, București, 1980.
- Corneanu, Nicolae, *Critică de artă și Sfinții Părinți*, în Vol. Patristica mirabilă. Pagini din literatura primelor veacuri creștine, Editura Mitropolia Banatului, Timișoara, 1987.
- Cusanus, Nicolaus, *De pace fidei*, Editura The Arthur J. Banning Press, Minneapolis, 1994.
- Debicki, Jacek, Favre, Jean François, Grünwald, Dietrich, Pimentel, Antonio Filipe *Istoria artei*, Editura Rao, București, 1998.
- Decei, Aurel, *Istoria Imperiului Otoman*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Delumeau, Jean, *Religiile Lumii*, Editura Humanitas, București, 1997.

- Diaconescu, Mihail, *Prelegeri de estetica Ortodoxiei, Ipostazele artei, Vol. II*, Editura Porto-Franco, Galați, 1996.
- Drîmba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. IV, Editura Vestala, București, 2004.
- Dumas, Robert, *Traité de l' arbre*, Editura Actes Sud, Paris, 2002.
- Durand, Gilbert, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Editura Dunod, Paris, 1963.
- Eco, Umberto, *Arta și frumosul în estetica medievală*, Editura Meridiane, București, 1999.
- Idem, *De la arbore spre labirint/Studii istorice despre semn și interpretare*, Editura Polirom, Iași, 2009.
- Idem, *Istoria frumuseții*, Editura Rao, București, 2006.
- Idem, *Istoria urâtului*, Editura Rao, București, 2007.
- Idem, *Limitele interpretării*, Editura Pontica, Constanța, 1996.
- Eliade, Mircea, *Istoria religiilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1999.
- Idem, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București 2008.
- Epigrama I în *Anthologie grecque*, Editura P. Waltz, Paris, 1928.
- Faure, Élie, *Istoria artei medievale, Vol III*, Editura Meridiane, București, 1970.
- Fotios, *Orationes et homiliae*, Editura S. Aristarchi, Constantinopol, 1900.
- Fukuyama, Francis, *Construcția statelor. Guvernarea și ordinea mondială în secolul XXI*, Editura Antet, Filipeștii de Târg, 2004.
- Gautier, Théophile, *Scrieri despre artă*, Editura Meridiane, București, 1980.
- Gavril Protul, „*Viața și traiul Sfinției Sale Părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*”, editat de Tit Simedrea, în *BOR*, 1937.
- Gemil, Tasin, *Euroislamul în Moștenirea istorică a tătarilor, Vol. I*, Editura Academiei, București, 2010.
- Idem, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Ovidius University Press, Constanța, 2008.
- Georgescu, Maria, *Introducere în cultura bizantină*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008.
- Ghiteșcu, Gheorghe, *Leonardo da Vinci și civilizația imaginii*, Editura Albatros, București, 1986.
- Gibb, Hamilton A., *Studie son the civilisation of islam*, Editura Beacon Press, Boston, 1962.
- Gimbutas, Maria, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, Editura Meridiane, București, 1989.
- Grigore de Nyssa, *La création de l'homme*, Editura Lumière, Paris, 1944.
- Grigorie T. Marcu, „*Omul cel nou în concepția antropologică a Sfântului Apostol Pavel în Studii teologice*”, *Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română*, Seria a-II-a, Nr. 7-8, Anul III, București, 1951.
- Hayek, Michel, *Le mystère d'Ismael*, Editura Tours, Paris, 1964.

- Hollingsworth, Mary, *Arta în istoria umanității*, Editura Rao, București, 2004.
- Hopkins Strong, Augustus, *Systematic Theology*, Editura The Judson Press, Philadelphia, 1907.
- Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Editura Enciclopedică, București, 1996.
- Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, Editura 100+1 Gramar, București, 2002.
- Jaques, Jean Wunenburger, *Filosofia imaginilor*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Lammens, Henri, *Islamul*, Editura Corint, București, 2003.
- Lazarev, Viktor, *Istoria artei bizantine, Vol.I, II, .III*, Editura Meridiane, București, 1980.
- Idem, *Teofan Grecul și școala sa*, Editura Meridiane, București, 1974.
- Le Goff, Jacques, *Omul medieval*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Liiceanu, Gabriel, *Încercare în politropia culturii și a omului*, Editura Cartea românească, București, 1981.
- Maleon, Bogdan-Petru, *Orientul și Occidentul la sfârșitul primului mileniu creștin în O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Masse, Henri, *L'Islam*, Editura Armand Colin, Paris, 1964.
- Idem, *Croyances et coutumes persanes*, vol.II., Editura Lunéville, Paris, 1938,
- Matei, Dumitru, *Conceptul de realitate în artă*, Editura Meridiane, București, 1972.
- Maxim, Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă*, Editura Enciclopedică, București, 1993.
- Meslin, Michel, *"Le christianisme et les religions"*, in *Histoire du christianisme, Vol. XIV*, Editura Desclee de Brouwer, Paris, 2000.
- Mihăilă, Gheorghe, Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402-1647), vol. I*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1969.
- Montet, Edouard, *L'Islam*, Editura Payot, Paris, 1973.
- Muntean, Vasile V, *Bizantinologie, Vol. I, II*, Editura Învierea Arhiepiscopia Timișoarei, Timișoara, 2000.
- Mușu, Gheorghe, *Din mitologia tracilor*, Editura Cartea românească, București, 1982.
- Muzeul Național al României, *Covoarele turcești*, (album), București, 1994.
- Nadeije, Laneyrie-Dagen, *Pictura. Secrete și dezvoltări*, Editura Rao, București, 2004.
- Naguib, Saphinaz-Amal, *Mosques in Norway. The Creation and Iconography of Sacred Spaces*, Editura Skrifter, Oslo, 2001.
- Naum, Alexandru, *Istoria artei. De la începutul creștinismului până în secolul al XIX-lea*, Editura Paideia, București, 2000.
- Nicolau -Golfin, Marin, *Istoria artei, Vol.I*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970.

- Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth. Eastern 500-1453, Europe*, Editura Widenfeld and Nicolson, Londra, 1971.
- Olga Cicanci, Concepția lui Nicolae Iorga despre "Byzance apres Byzance", în Nicolae Iorga, *Istoric al Bizanțului*, Editura Academiei, 1971.
- Oprescu, George, *Manual de istoria artei, Evul Mediu*, Editura Meridiane, București, 1985.
- Origen, *Filocalia*, în *Scrieri alese, Vol. II*, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Pamuk, Orhan, *Mă numesc Roșu*, Editura Curtea Veche, Bucuresti, 2006.
- Panaiteescu, Petre P., *Introducere la Istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969.
- Papacostea, Șerban, *Istoria României. Geneza statelor românești (Sec. XI-XIV)* în „Istoria României”, Editura Corint, București, 2002.
- Idem, *Istoria României. Hegemonia otomană. (1526-1593)* în „Istoria României”, Editura Corint, București, 2002.
- Pecican, Ovidiu, *Trecutul istoric și omul Evului Mediu*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002.
- Pépin, Jean, *Mythe et allegorie*, Editura Aubier, Paris, 1958.
- Pierce, Charles Sanders, *"Fragmente semiotice"* în *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Plămădeală, Antonie, *Dascăli de cuget și simțire românească*, Editura IBMBOR, București, 1981.
- Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria Dobrogei*, Editura Exponto, Constanța, 1998.
- Richepin, Jean, *La Roumanie. Conférences faites a l'Union Francaise*, Editura Union française, Paris, 1920 .
- Riches, Jhon, *Biblia. Foarte Scurtă Introducere*, Editura All, București, 2003.
- Ridderbos, Herman, *Revelation and the Bible*, Editura Eerdmans, London, 1958.
- Rossano, Pietro, *Nouvo Testamento*, Editura Utet, Torino, 1963.
- Roux, Jean-Paul, *Asia Centrală. Istorie și civilizație*, Editura Artemis, București, 2007.
- Tartler, Grete, *Înțelepciunea arabă*, Editura Polirom, Iasi, 2002.
- Tatakis, Basile, *Filosofia bizantina*, Editura Nemira, București, 2010.
- Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria celor șase noțiuni*, Editura Meridiane, București 1981.
- Thompson jr., Daniel V., *Materiale și tehnici de pictură în Evul Mediu*, Editura Sofia, București, 2006.
- Treadgold, Warren, *O scurtă istorie a Bizanțului*, Editura Artemis, București, 2003.
- Vagleri, Veccia, *Gli arabi* în „Le civilta dell' Oriente”, *Vol. I*, Editura Casini, Roma, 1956.
- Vasile cel mare, *Omilia a XVIIa, la Mucenicul Varlaam*, în *Scrieri, Vol. I*, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986.

Veinstein, Gilles, *Provincii balcanice în Istoria Imperiului Otoman*, Coordonator Robert Mantran, Editura All, București, 2001.

Velasco, Martin, *Introducere în fenomenologia religiei*, Editura Polirom, Iași, 1997.

Wensinck, Arent Jan, *La pensee de Ghazzali*, Editura Vle, Paris, 1940.

Xenopol, D. Alexandru, *Istoria românilor din Dacia Traiana, Vol. VI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

Zamfirescu, Dan, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981

IV. Lucrări Speciale

Alexianu, Alexandru, *Acest ev mediu românesc*, Editura Meridiane, București, 1973.

Andreescu, Ștefan, „Contribuții cu privire la mănăstirii Tutana”, în Revista "Mitropolia Olteniei", nr. 3-4, 1966.

Barbu, Violeta, *Miniatura brâncovenească*, Editura Meridiane, București, 2000.

Barnea, Ion, *Un miniaturist român din secolul XVIII: Popa Flor*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1949.

Bartley, Paula, Hilary Bourdillon, *Istoria Islamului Medieval*, Editura All Educational, București, 2001.

Behaeghel, Julien, *Biblia în lumina simbolurilor*, Editura Paralela 45, Pitești, 2010.

Besançon, Alain, *Imaginea interzisă*, Editura Humanitas, București, 1996.

Beza, Marcu, *Rămășițe românești în Răsăritul ortodox*, Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1936.

Idem, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, ediția a II-a, București, Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1937.

Bindel, Eugen, *Mistica numerelor*, Editura Herald, București, 2008.

Biserica Ortodoxă Română, Monografie-Album, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.

Bodogae, Teodor, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003.

Boncompagni, Solas, *Lumea simbolurilor*, Editura Humanitas, București, 2004.

Boutemy, André, *Le scriptorium et la bibliotheque de Saint Amand*, în *Scriptorium*, XI, Paris, 1957.

Braniște, Ene, *Teologia icoanelor în Studii Teologice*, Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, Editura Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, seria a-II-a, martie-aprilie, nr. 5-8, anul IV, 1952.

- Brătulescu, Vasile, „*Inscripții și însemnări din biserici*”, în *G.B.*, an XXV, 1966, nr. 7-8.
- Caragiu, Florin, *Antropologia iconică*, Editura Sofia, București, 2008.
- Cardini, Franco, *Europa și Islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Cartianu, Virginia, *Miniatura germană*, Editura Meridiane, București, 1982.
- Idem, *Miniatura spaniolă*, Editura Meridiane, București, 1988.
- Cartianu, Virginia, Viorica Dene, *Miniatura medievală în Anglia*, Editura Meridiane, București, 1980.
- Caspar, Robert, *Cours de theologie musulmane*, Editura Institut pontifical d'études musulmanes, Roma, 1968.
- Cennini, Cennino, *Tratatul de pictură*, Editura Meridiane, București, 1977.
- Chihaiia, Pavel, *Arta Medievală, Vol.III*, Editura Albatros, București, 1998.
- Chițimia, Ioan C., Simionescu, Dan, *Cărțile populare în literatura românească, Vol.I*, Editura Meridiane, București, 1963.
- Cocagnac, Maurice, *Simbolurile biblice*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Cojanu, Daniel, *Ipostaze ale simbolului în lumea tradițională*, Editura Lumen, Iași, 2009.
- Cristea- Enache, Daniel, *Canonul Estetic în Canon și Canonizare*, Coordonator Marin Mincu, Editura Pontica, Constanța, 2003.
- Damaschin, Ioan, *Primul tratat apologetic contra celor care atacă Sfintele Icoane* în Cele trei tratate contra iconoclaștilor, Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998.
- Dene, Viorica, *Miniatura franceză*, Editura Meridiane, București, 1983.
- Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sofia, București, 2000.
- Drăgan, Corneliu Dima, *Orizonturi umaniste în cultura românească din secolul XVII-lea, în Studii*, Revista de istorie, XIX, 1996, nr. 4.
- Drăguț, Vasile, *Arta românească, Vol. I*, Editura Meridiane, București, 1982.
- Drăguț, Vasile, Florea, Vasile, Grigorescu, Dan, Mihalache, Marin, *Pictura românească în imagini*, Editura Meridiane, București, 1970.
- Dumitrescu, Carmen Laura, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Editura Meridiane, București, 1978.
- Dumitrescu, Sorin, *Chivotele lui Petru Rareș*, Editura Anastasia, București, 2001.
- Idem, *Noi și icoana*, Editura Anastasia, București, 2010.
- Filov, Bogdan D., *Les miniatures de l'Evangile du roi Jean Alexandre a Londres*, Imprimerie de l'État, Sofia, 1934.

- Floca, Ioan Nicolae, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Editura Arhiepiscopiei, Sibiu, 2005.
- Florea, Vasile, *Istoria artei românești*, Editura Litera International, București-Chișinău, 2007.
- Florenski, Pavel, *Dogmatică și dogmatism*, Editura Anastasia, București, 1998.
- Idem, *Iconostasul*, Editura Anastasia, București, 1994.
- Frunzetti, Ion, *Mișu Popp*, Editura ESPLA, București, 1956.
- Gârbea, Horia, *Canoane și Canonade în Canon și Canonizare*, Coordonator Marin Mincu, Editura Pontica,
- Gheorghe Buluța, Gheorghe, Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, Editura Meridiane, București, 1984.
- Gibson, Clare, *Semne și simboluri*, Editura Aquila '93, Oradea, 1998.
- Grabar, André, *Iconoclasmul bizantin*, Editura Meridiane, București, 1991.
- Idem, *Roumanie-eglises peintes de Moldavie*, Editura Unesco, New York, 1962.
- Guénou, René, *Simboluri ale științei sacre*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Guenot, Michel, *Icoana, fereastra spre absolut*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- I.D. Ștefănescu, *Iconografia și studiile de artă religioasă*, în *Revista Istorică Română*, Vol. XV, Fascicula II, București, 1945.
- Ioniță, Viorel, *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al cultului sfinților icoane în Studii Teologice*, Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, Editura Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, seria a-II-a, septembrie-decembrie, nr. 7-10, anul XXXII, 1980.
- Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor, Vol. II*, Tipografia Neamul Românesc, București, 1929.
- Kerimov, Kerim, *Azerbaijan miniature*, Editura Aurora Art Publishers, Baku, 1980.
- Lăptoiu, Negoită, *Incursiuni în arta românească*, Editura Arc 2000, București, 1999.
- Livio, Mario, *Secțiunea de aur*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Manolescu, Anca, *Europa și întâlnirea religiilor*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Marinescu, Angela, *Canonul este un Anticanon în Canon și Canonizare*, Coordonator Marin Mincu, Editura Pontica, Constanța, 2003.
- Meyendorff, Jean, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Editura du Cherf, Paris, 1969.
- Mihalcu, Mihail, Leonida, Mihaela D., *Din tainele iconarilor români de altădată*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009.
- Milas, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Vol. I*, Editura Tipografia Diecezană, Arad, 1930.
- Millet, Gabriel, *Les Iconoclastes et la croix* în *B.C.H.*, XXX, 1910.

- Miquel, Andre, *Islamul si civilizația sa, Vol. I*, Editura Meridiane, București, 1994.
- Moisescu, Gheorghe, „*Contribuția românească pentru susținerea Ortodoxiei în cursul veacurilor*”, în „*Ortodoxia*”, nr. 2 , 1953
- Moldovan, Mircea-Sergiu, *Sinteză și Continuitate în Arhitectura Islamică*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996.
- Moldoveanu, Ioan, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650- 1863)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- Mondzain, Marie-Jose, *Imagine, icoană, iconomie*, Editura Sofia, Bucuresti, 2009.
- Mureșianu, Sever, *Iconologia creștină*, Editura Curtea Regală, București, 1893.
- Musicescu, Ana Maria, Ionescu, Grigore, *The Princely Church of Curtea de Argeș*, Editura Meridiane, București, 1967.
- Musicescu, Ana Maria, *Voroneț*, Editura Meridiane, București, 1969.
- Năsturel, Petre, *Le Mont Athos et les romains. Recherches sur leurs relations du milieu du XVI-esiecle a 1654*, Editura Pont Institutum Studiorum Orientalum, Roma, 1986.
- Niculescu, Corina, *Arta în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1964.
- Idem, *Icoane vechi românești*, Editura Meridiane, București, 1971.
- Ozolin, Nikolai, *Chipul lui Dumnezeu, chipul omului. Studii de iconologie și arhitectură bisericească*, Editura Anastasia, București, 2005.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Editura Tipografiei Eparhiale Sibiu, Sibiu, 1978.
- Palade, Mihaela, *Iconoclasmul în actualitate*, Editura Sofia, București, 2005.
- Pelikan, Jaroslav, *Tradiția creștină, Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700), Vol. II*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Idem, *Tradiția creștină, Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700), Vol. III*, Polirom, Iași, 2006.
- Petrovic, Nadezda, *La peinture serbe*, Editura Seuil, Paris, 1972.
- Phidas, Vlassis, *Drept canonic. O perspectivă ortodoxă*, Editura Trinitas, Iași, 2008.
- Pillat, Cornelia, *Variațiuni pe teme date în arta medievală românească*, Editura Vremea, București, 2003.
- Pleșu, Andrei, *Idilism și uitare la Nicolae Grigorescu în "Arta"*, nr. 2, 1985.
- Pop-Bratu, Anca, *Pictura murală maramureșeană*, Editura Meridiane, București, 1982.
- Popescu, Florentin, *Ctitorii brâncovenești*, Editura Sport-Turism, București, 1976.
- Popescu, Grigore, „Complexul monastic Radu Vodă”, în *G.B.*, anul L, nr. 1-3, 1992
- Popescu-Vâlcea, Gheorghe, *Anastasia Crimca*, Editura Meridiane, București, 1972.
- Idem, *Cărțile populare miniature și ornate*, Editura Meridiane, București, 1989.

- Idem, *Miniatura românească*, Editura Meridiane, București, 1981.
- Idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, Editura Meridiane, București, 1984.
- Robert Van De Weyer, *Islamul și Occidentul*, Editura Alfa, București, 2001.
- Ross, D.J.A., *Methods of book-production in a XIV-th century French Miscellany*, în *Scriptorium*, VI, Paris, 1952.
- Roux, Jean-Paul, *Istoria războiului dintre Islam și Creștinătate (622 - 2007)*, Editura Artemis, București, 2007.
- Said, Edward W., *Orientalism*, Editura Cărturești, București, 2003.
- Schuon, Frithjof, *Să înțelegem Islamul*, Editura, Pontica, Constanța, 2002.
- Schure, Edouard, *Sanctuaires d'Orient*, Editura Perrin, Paris, 1907.
- Scrima, Andre, *"Religii ale mântuirii și mântuire în Christos"* în Teme ecumenice, Editura Humanitas, București, 2004.
- Sendler, Egon, *Icoana, Chipul nevăzutului*, Editura Sofia, București, 2005.
- Soloviev, Vladimir, *La Russie et l'Eglise universelle*, Editura Savine, Paris, 1889.
- Stăniloae, Dumitru, *O teologie a icoanei*, Editura Anastasia, București, 2005.
- Tarabukin, Nikolai M., *Sensul Icoanei*, Editura Sofia, 2008, București.
- Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern, Vol. I*, Editura Meridiane, București, 1987
- Idem, *Constantin Brâncoveanu*, Editura Rao, București, 2006.
- Idem, *Piatra Trei Ierarhilor*, Editura Meridiane, București, 1979.
- Tugearu, Liana, *Miniatura și ornamentul manuscriselor, Vol.II*, Editura Simetria, București, 2006.
- Turnovo, L.A., *Miniatura armeană*, Editura Meridiane, București, 1975.
- Ulea, Sorin, *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1964.
- Idem, *Istoria artelor plastice din România*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Uspensky, Leonid, *Essai sur la Theologie de l'icone, dans l'Eglise orthodohe*, Editura Sophia, Paris, 1960.
- Uspensky, Leonid, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Sofia, București, 2003.
- Vaetisti, Adela, *Arta de tradiție bizantină în România*, Editura Noi Media Print, București, 2008.
- Idem, *Manăstiri și biserici din România*, Editura Noi Media Print, București, 2008.
- Vasilescu, Elena Ene D., *Icoana și iconari în România: cât Bizanț, cât Occident?*, Editura Trinitas, Iași, 2009.

Velescu, Oliver, *Nicolae Polcovnicul. Zugravul. pe marginea unor documente inedite*, în " Studii și cercetări de istoria artei" (SCIA), nr. 1, 1968.

Vlăduca, Ioan, *Despre Sfintele icoane*, Editura Axa, Botoșani, 2010.

Voinescu, Teodora, *Observații asupra stilului brâncovenesc, portalul* în "Studii și cercetări de istoria arti", seria Arta plastică, tom.15, 1968, nr.1.

Idem, *Radu Zugravu*, Editura Meridiane, București, 1978.

von Schonborn, Cristoph, *Icoana lui Hristos*, Editura Anastasia, București, 1996.

Weitzmann, Kurt, *The Icon. Holy images sixth to fourteenth century*, Editura Chatto and Windus, Londra, 1978.

Widengren, Geo, *Muhamad, the Apostle of God*, Editura Harrassowitz, Londra, 1999.

V. Surse Internet

Adriana Matei Alexandrescu, Erminia bizantină retrospectivă și perspective, <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/viata-liturgica/erminia-bizantina-retrospectiva-perspective-70670.html>

Allen Terry, Aniconism and Figural Representation in Islamic Art, Department of Islamic Art. "Figural Representation in Islamic Art". In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000, http://www.metmuseum.org/toah/hd/figs/hd_figs.html

Banu Mahir, The Koran Collection At The Topkapi Palace Library in Turkiyemiz, in Culture and Art Magazine June 1992, <http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/topkapi.html>

Biserica "Adormirea Maicii Domnului", comuna Bordesti, <http://www.vrancea.djc.ro/ObiectiveDetalii.aspx?ID=375>

C. Delvoye, Arta miniaturilor, <http://www.crestinortodox.ro/arta-bizantina/arta-bizantina-ix-xiii/arta-miniaturilor-67408.html>

Caligrafii și Miniaturi Românești, <http://www.plasticsusa.com/ortho/carteve.html>

Calligraphy in Islamic Art, în Heilbrunn Timeline of Art History, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000, http://www.metmuseum.org/toah/hd/cali/hd_cali.htm

Cărți de pictură în Apus, la ruși și la români, <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/pictura/carti-pictura-apus-rusi-la-romani-70768.html>

Cele nouăzeci și nouă de nume ale lui Allah http://ro.wikipedia.org/wiki/Cele_99_de_nume_ale_lui_Allah

Constantin Jinga, O Retrospectivă Istorică a Traducerilor Sfintei Scripturi, 2000, www.ortho-logia.com

Dumnezeu Creatorul - Definiții și nume divine

http://cristianet.fr/index.php?option=com_content&task=view&id=213&Itemid

Epoca de Aur a Islamului, http://ro.wikipedia.org/wiki/Epoca_de_aur_a_islamului

Gabriel Alexe, Cauzele Iconoclasmului bizantin, <http://ortho-logia.com/Romanian/Iconoclasm.html>

Iconografia

http://ro.orthodoxwiki.org/Iconografie#Iconografia:_22pictur.C4.83.22_sau_22scriere.22.3F

Ioan Bianu, Documente de artă românească din manuscrise vechi. Fascicolul I. Evanghelia slavo-greacă scrisă în mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavril Monahul la 1429, București, 1922, www.dacoromanica.ro

Levon Chookaszian, Biography,

<http://armenianstudies.csufresno.edu/ArmeniaDigitalProject/biography/biography.html>

M. Azkoul, Care Sunt Diferențele între Ortodoxie și Romano-Catolicism, www.plasticsusa.com

Manuil Panselinos, renumitul și misteriosul maestru iconar, <http://www.crestinortodox.ro/diverse/manuil-panselinos-renumitul-misteriosul-maestru-iconar-98707.html>

Manuil Panselinos, renumitul și misteriosul maestru iconar, <http://www.crestinortodox.ro/diverse/manuil-panselinos-renumitul-misteriosul-maestru-iconar-98707.html>

Michel Quenot, Canoanele icoanei și scopul lor, <http://www.crestinortodox.ro/drept-bisericesc/canoanele-icoanei-scopul-69961.html>

Miniatures, Ottomans : religious painting, <http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/topkapi.html>

Museum of Islamic Art, Berlin: Early Islamic Objects,

<http://depts.washington.edu/silkroad/museums/mik/miklaterislam.html>

Nicolae Iorga, Miniaturile românești, Conferința susținută la Fundația Dalles, București, 1933, www.dacoromanica.ro

Nicolae V. Dura, Teologia icoanelor, în lumina tradiției dogmatice ortodoxe,

<http://www.crestinortodox.ro/sarbatori/duminica-ortodoxiei/teologia-icoanelor-lumina-traditiei-dogmatice-ortodoxe-68867.html>

Pârvu Mutu - autoportret cu jupâneasa Tudora, <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/parvu-mutu-autoportret-cu-jupaneasa-tudora-596343.html>

Pe urmele Bizanțului, <http://www.nichita.org/2008/04>

Pîrvu Mutu - Zugravul, <http://www.crestinortodox.ro/religie/pirvu-mutu-zugravul-69344.html>

Rugăciunea iconarului, <http://parinteleefrem.blogspot.ro/2008/12/rugaciunea-iconarului.html>

Teodor Dănălace, Pârvu Mutu, <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/pictura/parvu-mutu-128111.html>

The Nature of Islamic Art, in Heilbrunn Timeline of Art History, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000, http://www.metmuseum.org/toah/hd/orna/hd_orna.htm

Titus Burckhardt, L'art de l'Islam (Langage et signification) <http://ianus.inoe.ro/Valentin%20Ilie.htm>

Titus Burckhardt, Principii și metode ale artei sacre, www.inoe.ro/ianus/T%20Burckhardt.html

Titus Burckhardt, Arta Islamului, <http://introducere-la-islam.blogspot.ro/2008/01/aniconism.html>

Zugravul Pârvu Mutu sau monahul Pafnutie de la Mănăstirea Robaia, <http://www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/manastirea-robaia/zugravul-parvu-mutu-monahul-pafnutie-la-manastirea-robaia-136867.html>

<http://www.crestinortodox.ro/sarbatori/sfantul-nicolae/palma-sfantului-nicolae-127566.html>